

**Numansdorp, P+R terrein
Gemeente Cromstrijen (ZH.)**

Een Archeologisch Bureauonderzoek

Steekproefrapport 2017-11/04

**Numansdorp, P+R terrein
Gemeente Cromstrijen (ZH.)**

Een Archeologisch Bureauonderzoek

Steekproefrapport 2017-11/04

*Numansdorp, P+R terrein
Gem. Cromstrijen (ZH.)
Een Archeologisch Bureauonderzoek*

Een onderzoek in opdracht van
RPS advies- en ingenieursbureau bv

Steekproefrapport 2017-11/04
ISSN 1871-269X

auteur: drs. R. Exaltus, senior KNA-prospecteur
(actor registratienummer 92909010)
autorisatie: dr. J. Jelsma, senior KNA-archeoloog
(actor registratienummer 35453178)

De Steekproef bv werkt volgens de Kwaliteitsnorm
Nederlandse Archeologie 4.0 en BRL SIKB 4000.
Dit onderzoek is uitgevoerd conform protocol 4002.

Foto's en tekeningen zijn gemaakt door
De Steekproef bv, tenzij anders vermeld.

© De Steekproef bv, Zuidhorn, november 2017

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd
en/of openbaar gemaakt zonder bronvermelding.
De Steekproef bv aanvaardt geen aansprakelijkheid
voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing
van de adviezen of het gebruik van de resultaten van
dit onderzoek.

De Steekproef bv
Archeologisch Onderzoeks- en Adviesbureau
Hogeweg 3
9801 TG Zuidhorn

telefoon	050 - 5779784
internet	www.desteekproef.nl
e-mail	info@desteekproef.nl
kvk	02067214

Inhoud

Samenvatting

1. Inleiding	1
1.1 Aanleiding en doel	1
1.2 Locatie en administratieve gegevens	3
2. Bureauonderzoek	4
2.1 Bronnen	4
2.2 Fysische geografie	4
2.3 Archeologie	5
2.4 Historische geografie	7
3. Conclusies en advies	9

Geraadpleegde Literatuur, Bronnen en Kaarten

Lijst van Figuren en Tabellen

Appendix I: Archeologische periodes

Samenvatting

In opdracht van RPS advies- en ingenieursbureau bv, vertegenwoordigd door de heer A. Karreman, heeft De Steekproef bv een plangebied onderzocht voor het P+R terrein te Numansdorp in de gemeente Cromstrijen. De hiervoor benodigde graafactiviteiten kunnen tot aantasting van eventueel aanwezige archeologische waarden leiden. Het onderzoek was gericht op de vaststelling of dergelijke waarden in het plangebied aanwezig kunnen zijn. Het onderzoek bestaat uit een bureauonderzoek.

Het plangebied ligt op een veenontginningsvlakte met getijdenafzettingen in de ondergrond. Het plangebied is bewoonbaar geweest in de ijzertijd en de Romeinse tijd. Bewoningsresten uit deze perioden zijn in de wijde omgeving van het plangebied echter nooit aangetroffen. Indien bewoning in deze periode heeft plaatsgevonden in het plangebied zullen resten hiervan in de veraarde top van het Hollandveen liggen. Doordat het plangebied op een veenontginningsvlakte ligt, moet er vanuit gegaan worden dat de top van dit veen verloren is gegaan. Na de Romeinse tijd tot aan de bedijking van de Numanspolder in de zeventiende eeuw was het gebied onbewoonbaar. Resten uit de middeleeuwen hoeven hier dan ook niet verwacht te worden. Op historische kaarten wordt in het plangebied geen bebouwing aangegeven. Ook in de nabijheid geven deze kaarten geen bebouwing aan. Met resten van bewoning uit de nieuwe tijd hoeft in het plangebied derhalve ook geen rekening te worden gehouden.

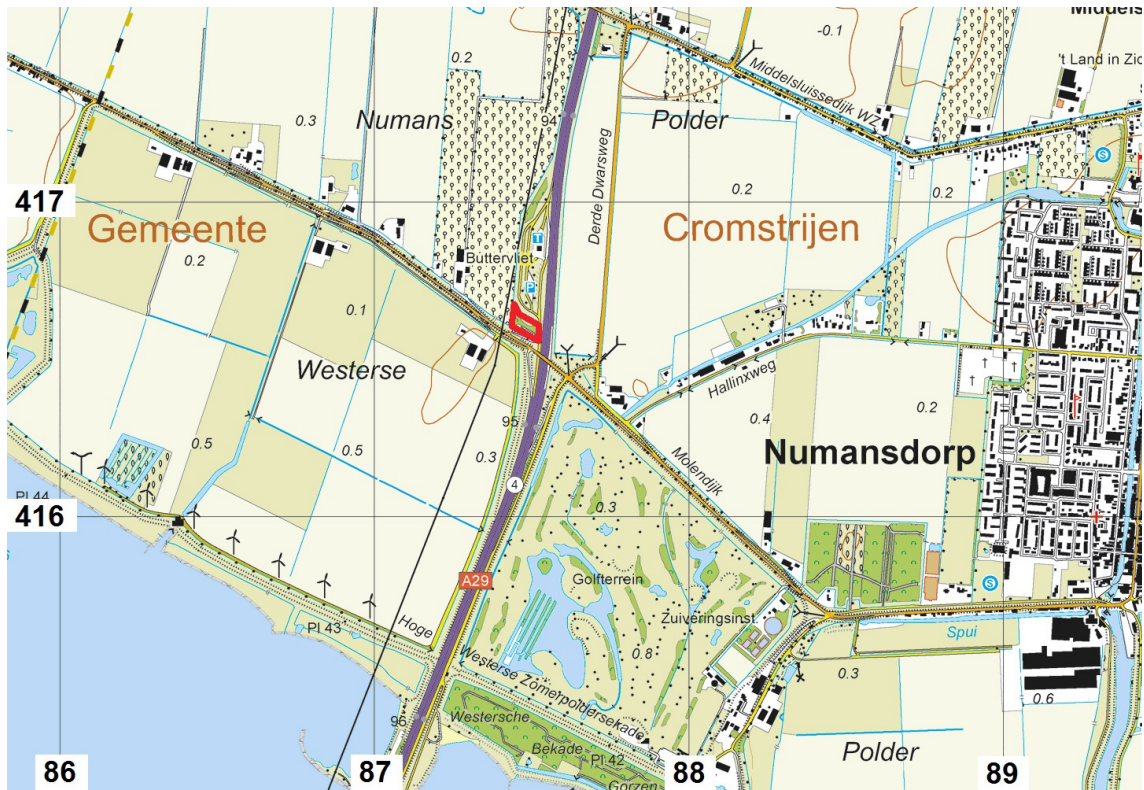
Gezien het bovenstaande geldt voor het plangebied slechts een middelhoge verwachting voor resten uit de ijzertijd en de Romeinse tijd. Dergelijke resten kunnen alleen aanwezig zijn indien de top van het Hollandveen nog aanwezig is. De kans hierop is echter klein.

Selectieadvies (KNA 4.0 VS07) door drs. R.P. Exaltus (senior KNA Prospector)

Het plangebied ligt 50 tot 90 centimeter hoger dan het omliggende maaiveld. De aanleg van parkeerplaatsen e.d. in het plangebied vergt nauwelijks diepe bodemingrepen. De kans dat hierbij aantasting van de oorspronkelijke bodem zal plaatsvinden is derhalve gering. Door de vervening die in het verleden heeft plaatsgevonden is de kans op behoudenswaardige archeologische resten uit de ijzertijd en de Romeinse tijd in het plangebied eveneens gering. Bewoningsresten uit overige perioden hoeven in het plangebied niet verwacht te worden.

Gezien het bovenstaande geven de resultaten van het bureauonderzoek geen aanleiding tot het adviseren van archeologisch vervolgonderzoek. Het is aan de bevoegde overheid, in dit geval de gemeente Cromstrijen, om te beoordelen of zij met dit advies kan instemmen.

In alle gevallen geldt dat indien bij toekomstig graafwerk archeologische vondsten worden gedaan of archeologische grondsporen worden aangetroffen, hiervan direct melding dient te worden gemaakt bij de minister conform de Erfgoedwet 2015, artikels 5.10 & 5.11. Wij adviseren dit te doen bij de gemeente Cromstrijen.

Figuur 1. Numansdorp, P+R terrein. Het plangebied ligt binnen het rode kader. Eén vierkant op de kaart komt overeen met één vierkante kilometer. De kaart is noordgericht. Bron: Topografische Dienst Kadaster, Emmen [2017].

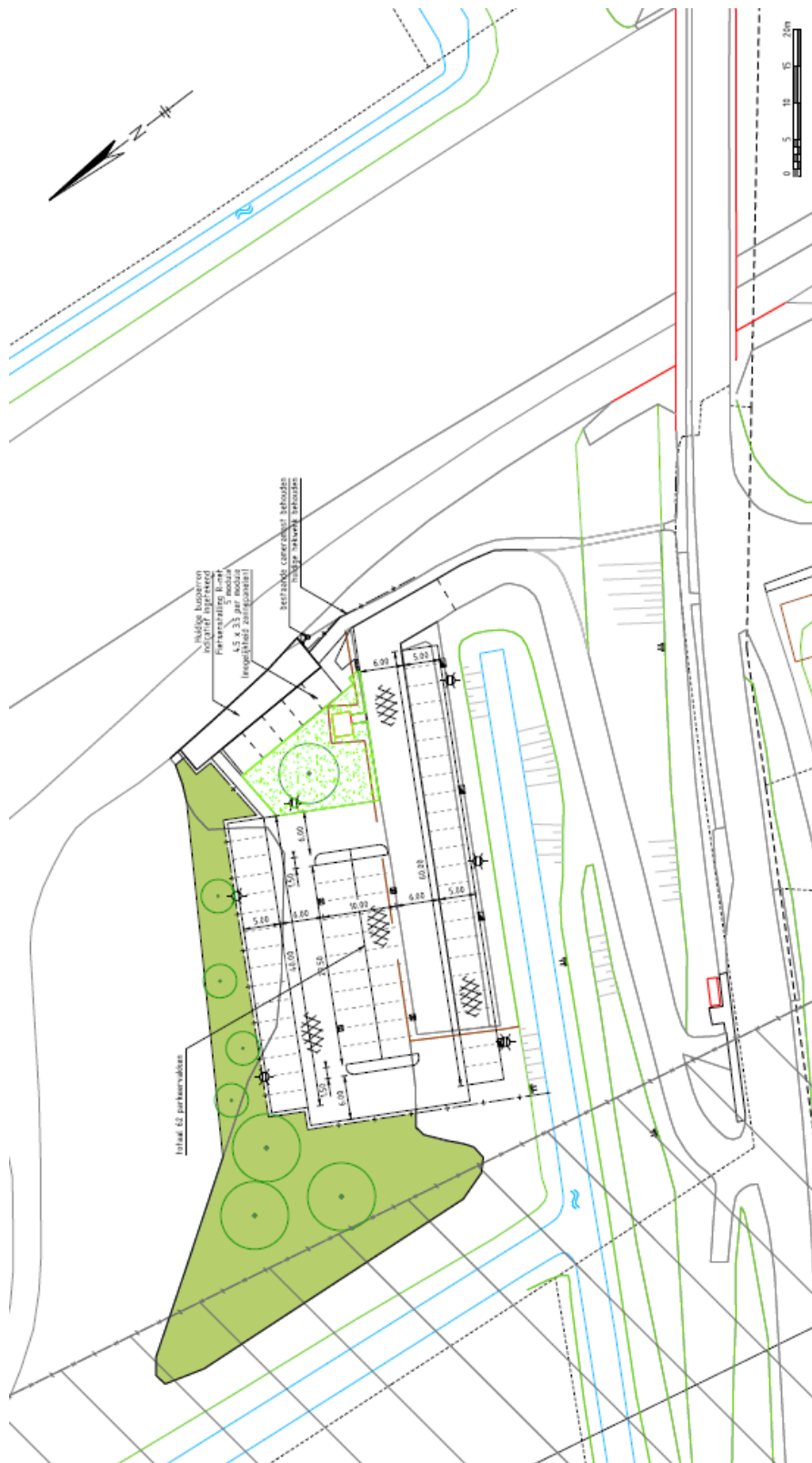
1. Inleiding

1.1 Aanleiding en doel (KNA 4.0 LS01)

In opdracht van RPS advies- en ingenieursbureau bv, vertegenwoordigd door de heer A. Karreman, heeft De Steekproef bv een plangebied onderzocht voor het P+R terrein te Numansdorp in de gemeente Cromstrijen (Figuur 1).

Het plangebied bestaat nu nog uit bossages, grasstroken en een parkeerterrein. Hierop zal een P+R terrein worden aangelegd (zie Figuur 2). De hiervoor benodigde graafactiviteiten kunnen tot aantasting van eventueel aanwezige archeologische waarden leiden. Het onderzoek was gericht op de vaststelling of dergelijke waarden in het plangebied aanwezig kunnen zijn.

Het onderzoek bestaat uit een bureauonderzoek. Het doel van het bureauonderzoek is het opstellen van een archeologisch verwachtingsmodel van het gebied aan de hand van beschikbare fysisch-geografische, archeologische en historisch-geografische informatie. Tijdens veldonderzoek kan dit verwachtingsmodel eventueel getoetst worden.

Figuur 2. Numansdorp, P+R terrein. De in het plangebied voorgenomen inrichtingsplannen.

1.2 Locatie en administratieve gegevens (KNA 4.0 LS02)

Het plangebied ligt in de Hoeksche Waard, ongeveer anderhalve kilometer ten westen van Numansdorp, ten westen van de A29, aan de Molendijk.

De hoogte van het onderzoeksgebied ligt tussen 0,4 en 0,9 meter boven NAP en steekt daarmee minimaal een halve meter uit boven het omliggende maaiveld dat doorgaans op 0,1 meter beneden NAP ligt. Het plangebied bestaat uit bossages, grasstroken en een parkeerterrein.

Tabel 1. Heinenoord, P+R terrein. Administratieve gegevens van het onderzoeksgebied.

Provincie	Zuid-Holland
Gemeente	Cromstrijen
Plaats	Numansdorp
Toponiem	P+R terrein
Centrumcoördinaat plangebied	87.483/416.622
Bevoegde overheid	Gemeente Cromstrijen
Opdrachtgever	RPS advies- en ingenieursbureau bv
Onderzoeksmeldingsnr.	4571781100
ISSNnr.	1871 - 269X
Steekproef projectcode	2017-11/04
NAP hoogte maaiveld	Tussen 0,4 en 0,9 meter boven NAP
Beheer en plaats documentatie	De Steekproef bv / Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) .

2. Bureauonderzoek

2.1 Bronnen

Het bureauonderzoek is uitgevoerd conform BRL 4000, protocol 4002. Tijdens het bureauonderzoek is de bestaande relevante kennis van het plangebied verzameld. De gebruikte bronnen voor het onderzoek staan aan het eind van dit rapport. Eén van de bronnen is Archis3, het archeologisch registratie- en informatiesysteem van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Deze databank is toegankelijk voor organisaties die werkzaam zijn in de archeologie. Het bevat een GIS-systeem waarin onder meer een archeologische kaart en aardkundige kaarten geraadpleegd kunnen worden.

2.2 Fysische geografie (KNA 4.0 LS04)

Tijdens de laatste IJstijd, het Weichselien (tussen 150.000 en 11.000 jaar geleden), werd door de wind een dik pakket zand afgezet. Ten zuiden van waar nu de Binnenbedijkte Maas stroomt, ligt dit dekzand op een diepte van vijf tot vijftien meter beneden het maaiveld. In de noordelijke helft van de Hoeksche Waard stroomden in deze tijd de Rijn en de Maas. Hier zijn rivierafzettingen (grof zand en grind) afgezet. Ongeveer 10.000 jaar geleden liep de laatste ijstijd ten einde en begon het Holoceen. Het smeltende landijs veroorzaakte een snelle zeespiegelstijging. Het Noordzee-bekken liep vol water. In combinatie met de vlakke helling van de kust, onafgebroken aanvoer van sediment en een afname van de snelheid waarmee de zeespiegel steeg, ontstonden vanaf circa 2750 vC langwerpige strandwallen die uiteindelijk een grotendeels gesloten kustlijn vormden. Door de zeespiegelstijging steeg achter de strandwallen ook het grondwater. De hierdoor veroorzaakte vernatting zorgde voor de ontwikkeling van de Basisveen-laag van de Formatie van Nieuwkoop. Vanaf ongeveer 7500 jaar geleden is over het Basisveen een ongeveer twee meter dik pakket (zandige) klei afgezet. Deze afzetting vond plaats vanuit geulen waarvan in het noordoosten van de Hoeksche Waard nog resten aanwezig zijn. Aan het begin van de IJzertijd (rond 800 vC) raakte het gebied minder vaak overstroomd door de zee en de grote rivieren. De begroeiing kon zich ongestoord ontwikkelen tot een uitgestrekt moerasgebied en er ontstond een dik veenpakket (Hollandveen). Naarmate het veenpakket dikker werd en de veenvormende planten niet meer bij het grondwater konden, ontstond oligotroof (voedselarme) veenmosveen (De Mulder *et al.* 2003; Berendsen 2004). Het veen dat op deze manier is ontstaan, vormt het Hollandveen laagpakket binnen de Formatie van Nieuwkoop en bedekt grote delen van west- en midden-Nederland.

Het plangebied is rond 3000 vC overgroeid geraakt met veen. Later kreeg de zee weer meer invloed op het gebied. Vanuit de monding van de Maas drong de zee binnen, met name tijdens stormvloeden. Hierbij werd zand en klei afgezet, vermoedelijk ook al in de ijzertijd rond 500 vC, en zeker in de late middeleeuwen. Op de geomorfologische kaart ligt het plangebied op een veenontginningsvlakte met getijdenafzettingen in de ondergrond (eenheid 2M35 V).

Op de bodemkaart staat het plangebied aangegeven als kalkrijke poldervaaggronden (eenheid Mn25A). Dergelijke gronden worden gekenmerkt door beginnende bodemvorming die bestaat uit ondiepe ontkalking en oxidatie.

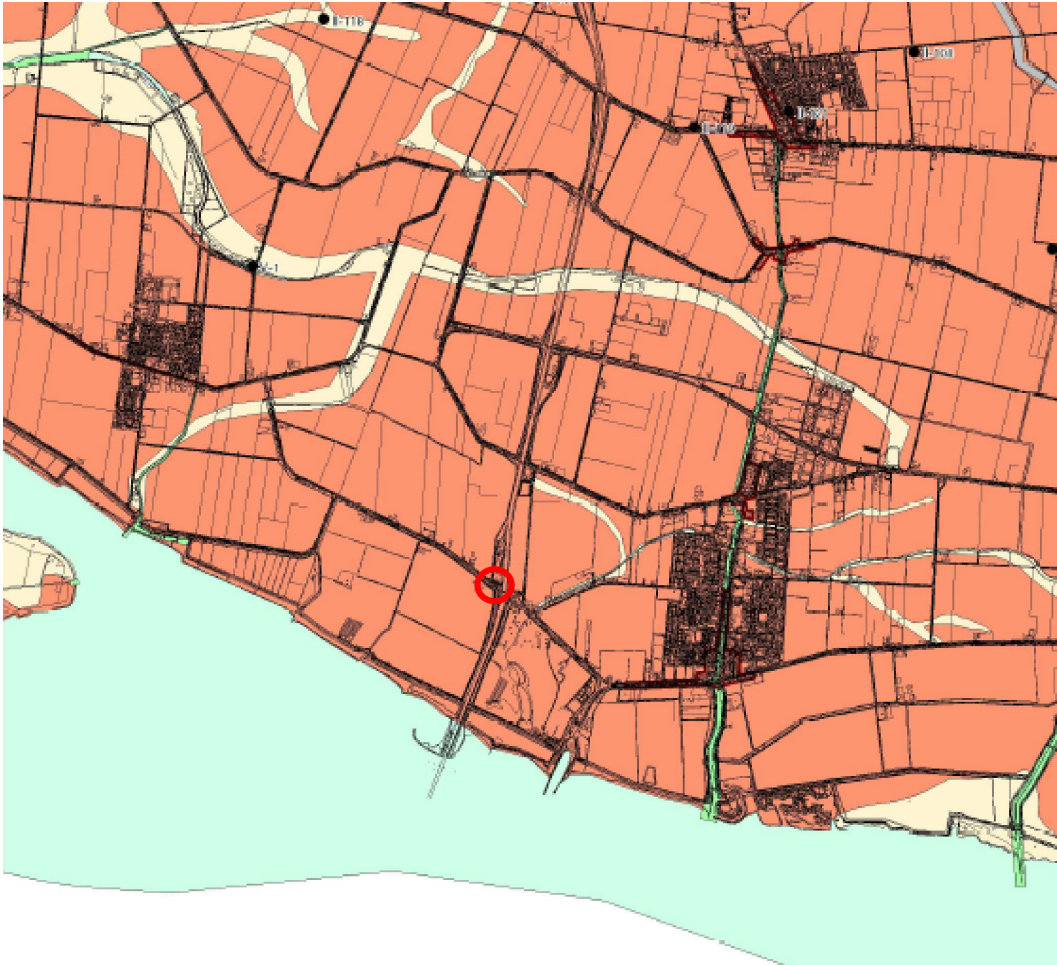
2.3 Archeologie (KNA 4.0 LS04)

Volgens de Archeologische Verwachtingskaart van de gemeente Cromstrijen ligt het plangebied in een zone met een middelhoge archeologische verwachting. Hier geldt een onderzoeksverplichting bij ingrepen groter dan vijfhonderd vierkante meter en dieper dan dertig centimeter beneden het maaiveld.

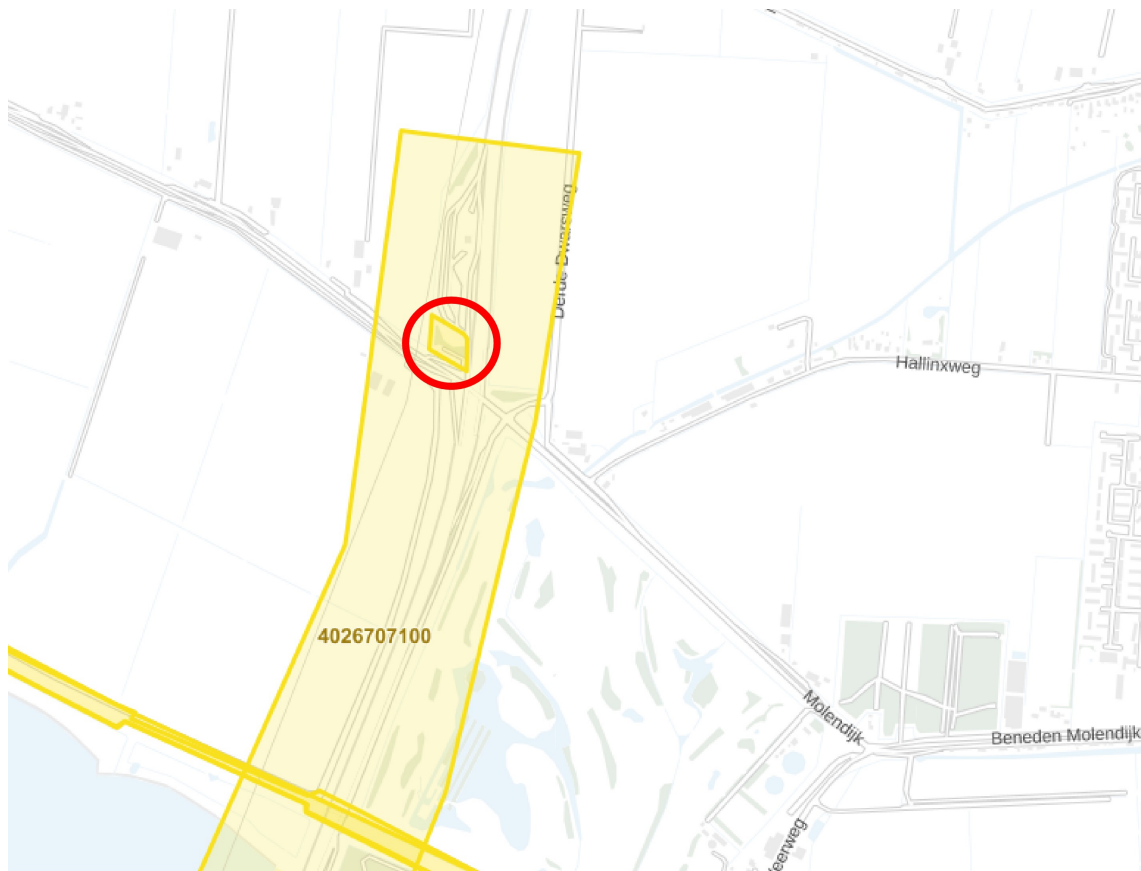
De oudst bekende vindplaats in de Hoeksche Waard dateert uit het neolithicum. Het betreft op oeverafzettingen aangetroffen aardewerk. De meeste van de bekende prehistorische vindplaatsen liggen langs de huidige Binnenbedijkte Maas. Hier zijn resten uit de bronstijd, maar met name uit de ijzertijd gevonden. Tevens zijn enkele ijzertijd vindplaatsen aangetroffen in de veraarde top van het Hollandveen. Dergelijke vindplaatsen kunnen al binnen een meter beneden het maaiveld voorkomen.

Uit de vroege middeleeuwen zijn alleen in het dorpscentrum van Klaaswaal en langs de oevers van de Binnenmaas enkele vindplaatsen bekend. Bewoningsresten uit de late middeleeuwen en de nieuwe tijd komen met name voor binnen de huidige dorpskernen en langs de oevers van de Binnenbedijkte Maas.

Door de geologische wordingsgeschiedenis van het landschap in en rond het plangebied worden hier voornamelijk vindplaatsen verwacht uit de ijzertijd en de Romeinse tijd. In de wijde omtrek van het plangebied liggen geen bekende archeologische vindplaatsen. Het plangebied ligt in een gebied waarin in 2016 een bureauonderzoek is gedaan door Synthegra (zaaknummer 4026707100). Het rapport van dit onderzoek is noch in Archis noch in DANS beschikbaar.

Figuur 3. Numansdorp, P+R terrein. Uitsnede van de gemeentelijke beleidskaart. Het plangebied ligt binnen de rode cirkel in een zone met een middelhoge archeologische verwachting.

Figuur 4. Numansdorp, P+R terrein Busstation. Uitsnede van Archis3. Het plangebied ligt in de rode cirkel.

2.4 Historische geografie (KNA 4.0 LS03)

Een belangrijke historische gebeurtenis vond plaats in 1421: de St. Elisabethsvloed. Als reactie op de overstromingen werden terpen opgeworpen en ontstond vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw de eerste ringpolder van de Hoeksche Waard, de Sint Antonympolder. In het begin van de 16e eeuw vormden ingepolderde stukken land een stelsel van kleine eilandjes in een gebied bestaande uit slikken en schorren. In de loop van de 16e eeuw werd vanuit de oostelijke polders richting het westen een aantal aangrenzende gebieden ingepolderd en vanaf het eind van de 16e eeuw werd de inpoldering richting het zuiden en oosten uitgevoerd. Voordat de gehele huidige Hoeksche Waard was ingepolderd, vonden er regelmatig overstromingen plaats. Hierdoor is het maaiveld in de oudste polders het laagst, terwijl de jongere polders, waar in de loop der tijd meer overstromingen plaatsvonden, steeds hoger opslibden. De polder waarin het plangebied ligt, is in 1439 ingepolderd. Numansdorp is gesticht in de pas in de zeventiende eeuw ingepolderde Numanspolder. Hierdoor kreeg Numansdorp pas in 1642 haar naam. Figuur 5 toont dat er sinds de kaart uit 1815 niets is veranderd in het plangebied. Tot halverwege de twintigste eeuw lag het plangebied aan de zuidrand van noord-zuid gerichte percelen die hier uitkwamen op de dijk die de zuidelijke begrenzing vormt van de Numanspolder (de tegenwoordige

Molendijk). De uitsnede uit de topografische kaart uit 1968 laat zien dat dan inmiddels de A29 is aangelegd pal ten oosten van het plangebied. In 1980 is hier, pal ten noorden van het plangebied, een parkeerplaats aangelegd. Het plangebied zelf is sindsdien ook deels in gebruik als parkeerplaats. Tevens is een busperron aanwezig. Tijdens de aanleg van deze voorzieningen is het plangebied waarschijnlijk opgehoogd. Hierdoor ligt het maaiveld in het plangebied 50 tot 90 centimeter hoger dan dat van de omliggende percelen.

Figuur 5. Numansdorp, P+R terrein. Uitsneden van de topografische kaarten uit 1815 (linksboven), 1850 (rechtsboven), 1968 (linksonder) en 1980 (rechtsonder). Het plangebied ligt binnen de rode cirkel. [Bron: topotijdreis.nl.]

3. Conclusies en Advies (KNA 4.0 VS07)

Gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel (KNA 4.0 LS05)

Het plangebied ligt op een veenontginningsvlakte met getijdenafzettingen in de ondergrond. Het plangebied is bewoonbaar geweest in de ijzertijd en de Romeinse tijd. Bewoningsresten uit deze perioden zijn in de wijde omgeving van het plangebied echter nooit aangetroffen. Indien bewoning in deze periode heeft plaatsgevonden in het plangebied, zullen resten hiervan in de veraarde top van het Hollandveen liggen. Doordat het plangebied op een veenontginningsvlakte ligt, moet er vanuit gegaan worden dat de top van dit veen verloren is gegaan. Na de Romeinse tijd tot aan de bedijking van de Numanspolder in de zeventiende eeuw was het gebied onbewoonbaar. Resten uit de middeleeuwen hoeven in het plangebied dan ook niet verwacht te worden. Op historische kaarten wordt hier geen bebouwing aangegeven. Ook in de nabijheid van het plangebied geven deze kaarten geen bebouwing aan. Met resten van bewoning uit de nieuwe tijd hoeft in het plangebied derhalve ook geen rekening te worden gehouden.

Gezien het bovenstaande geldt voor het plangebied slechts een middelhoge verwachting voor resten uit de ijzertijd en de Romeinse tijd. Dergelijke resten kunnen alleen aanwezig zijn indien de top van het Hollandveen nog aanwezig is. De kans hierop is echter klein.

Selectieadvies (KNA 4.0 VS07) door drs. R.P. Exaltus (senior KNA Prospector)

Het plangebied ligt 50 tot 90 centimeter hoger dan het omliggende maaiveld. De aanleg van parkeerplaatsen e.d. in het plangebied vergt nauwelijks diepe bodemingrepen. De kans dat hierbij aantasting van de oorspronkelijke bodem zal plaatsvinden is derhalve gering. Door de vervening die in het verleden heeft plaatsgevonden is de kans op behoudenswaardige archeologische resten uit de ijzertijd en de Romeinse tijd eveneens gering. Bewoningsresten uit overige perioden hoeven in het plangebied niet verwacht te worden.

Gezien het bovenstaande geven de resultaten van het bureauonderzoek geen aanleiding tot het adviseren van archeologisch vervolgonderzoek. Het is aan de bevoegde overheid, in dit geval de gemeente Cromstrijen, om te beoordelen of zij met dit advies kan instemmen.

In alle gevallen geldt dat indien bij toekomstig graafwerk archeologische vondsten worden gedaan of archeologische grondsporen worden aangetroffen, hiervan direct melding dient te worden gemaakt bij de minister conform de Erfgoedwet 2015, artikels 5.10 & 5.11. Wij adviseren dit te doen bij de gemeente Cromstrijen.

Geraadpleegde literatuur, bronnen en kaarten

ANWB, 2010. *Topografische Atlas Nederland 1:50.000*. ANWB bv, Den Haag.

Berendsen, H.J.A., 2004. *De Vorming van het Land, Inleiding in de geologie en geomorfologie*. Koninklijke van Gorcum, Assen.

Centraal Archeologisch Archief (CAA) en Centraal Monumenten Archief (CMA) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) [ARCHIS].

Cohen, K.M., E. Stouthamer, H.J. Pierik & A.H. Geurts, 2012. *Digitaal Basisbestand Paleogeografie van de Rijn-Maas Delta*. Dept. Fysische Geografie, Universiteit Utrecht. Digitale dataset.

Via: <http://persistent-identificer.nl/?identificer=urn:nbn:nl:ui:13-nqjn-zl>

Gemeente Cromstrijen. *Archeologische beleidskaart*.

Kadaster.nl/Kadata

Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA) versie 4.0. College voor de Archeologische Kwaliteit (www.sikb.nl).

Mulder, E.F.J. de & J.H.A. Bosch. 1982. Holocene Stratigraphy, Radiocarbon Datings and Paleogeography of Central and Northern North-Holland (The Netherlands). *Mededelingen Rijks Geologische Dienst* 36:3, 111-160.

Mulder, E.F.J. de, M.C. Geluk, I.L. Ritsema, W.E. Westerhoff & T.E. Wong. 2003. *De Ondergrond van Nederland*. Wolters-Noordhoff, Groningen/Houten.

12 Provinciën 2006/2007. *Atlas van Topografische Kaarten. Nederland 1955-1965*. Uitgeverij 12 Provinciën, Landsmeer.

12 Provinciën. 2005. *Luchtfoto-Atlas Zuid-Holland 1:14 000*. Uitgeverij 12 Provinciën, Landsmeer.

Stichting voor Bodemkartering. *Bodemkaart van Nederland 1:50000*. StiBoKa, Wageningen.

Stichting voor Bodemkartering. *Geomorfologische Kaart van Nederland 1:50000*. StiBoKa, Wageningen.

Uitgeverij Nieuwland, 2006. *Grote Historische Topografische Atlas ±1905. Zuid-Holland 1 : 25 000*. Uitgeverij Nieuwland, Tilburg.

Vos, P. & S. de Vries. 2013. *Paleogeografische Kaarten van Nederland, tweede generatie (versie 2.0)*. Op 11 april 2014 gedownload van www.archeologieinnederland.nl. Deltares, Utrecht

Wolters-Noordhoff Atlasproducties, 1990. *Grote Historische Atlas van Nederland deel 1: West-Nederland 1839-1859, schaal 1:50000*. Wolters-Noordhoff, Groningen.

www.topotijdreis.nl

www.watwaswaar.nl

Lijst van Figuren en Tabellen

- Figuur 1: Topografische kaart.
- Figuur 2: Het inrichtingsplan.
- Figuur 3: Uitsnede van de gemeentelijke beleidskaart.
- Figuur 4: Uitsnede van de Archis-kaart.
- Figuur 5: Uitsneden van topografische kaarten uit 1815, 1850, 1968, 1980.

Tabel 1: Administratieve gegevens van het plangebied.

Appendix I: Archeologische periode-indeling

paleolithicum:		ijzertijd:	
paleolithicum vroeg:	tot 300.000 BP	ijzertijd vroeg:	800 - 500 vC
paleolithicum midden:	300.000 - 35.000 BP	ijzertijd midden:	500 - 250 vC
paleolithicum laat:	35.000 BP – 8.800 vC	ijzertijd laat:	250 - 12 vC
paleolithicum laat A:	35.000 - 18.000 BP	romeinse tijd:	
paleolithicum laat B:	18.000 BP – 8.800 vC	romeinse tijd vroeg:	12 vC - 70 nC
mesolithicum:		romeinse tijd vroeg A:	12 vC - 25 nC
mesolithicum vroeg:	8.800 - 7.100 vC	romeinse tijd vroeg B:	25 - 70 nC
mesolithicum midden:	7.100 - 6.450 vC	romeinse tijd midden:	70 - 270 nC
mesolithicum laat:	6.450 - 4.900 vC	romeinse tijd midden A:	70 - 150 nC
neolithicum:		romeinse tijd midden B:	150 - 270 nC
neolithicum vroeg:	5.300 - 4.200 vC	romeinse tijd laat:	270 - 450 nC
neolithicum vroeg A:	5.300 - 4.900 vC	romeinse tijd laat A:	270 - 350 nC
neolithicum vroeg B:	4.900 - 4.200 vC	romeinse tijd laat B:	350 - 450 nC
neolithicum midden:	4.200 - 2.850 vC	middeleeuwen:	
neolithicum midden A:	4.200 - 3.400 vC	middeleeuwen vroeg:	450 - 1.050 nC
neolithicum midden B:	3.400 - 2.850 vC	middeleeuwen vroeg A:	450 - 525 nC
neolithicum laat:	2.850 - 2.000 vC	middeleeuwen vroeg B:	525 - 725 nC
neolithicum laat A:	2.850 - 2.450 vC	middeleeuwen vroeg C:	725 - 900 nC
neolithicum laat B:	2.450 - 2.000 vC	middeleeuwen vroeg D:	900 - 1.050 nC
brons tijd:		middeleeuwen laat:	1.050 - 1.500 nC
brons tijd vroeg:	2.000 - 1.800 vC	middeleeuwen laat A:	1.050 - 1.250 nC
brons tijd midden:	1.800 - 1.100 vC	middeleeuwen laat B:	1.250 - 1.500 nC
brons tijd midden A:	1.800 - 1.500 vC	nieuwe tijd:	
brons tijd midden B:	1.500 - 1.100 vC	nieuwe tijd vroeg:	1.500 - 1.650 nC
brons tijd laat:	1.100 - 800 vC	nieuwe tijd midden:	1.650 - 1.850 nC
		nieuwe tijd laat:	1.850 – heden
Pleistoceen:	2,5 miljoen - 10.000 BP		
Elsterien	475.000 - 410.000 BP	vC.:	voor Christus
Saalien	200.000 - 130.000 BP	nC:	na Christus
Weichselien	116.000 - 10.000 BP	BP:	Before Present; Present = 1950
Holoceen:	10.000 BP - heden		